

UDC 297(470+571)

THE REVIVAL OF *WAQF* IN THE RUSSIAN FEDERATION: POLITICAL AND LEGAL ASPECTS OF DISCUSSION

D. Radivilov

PhD (History), Senior Fellow

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine

4, Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

radivilovda@ukr.net

The discussion on the revival of *waqf* in the Russian Federation has, above all, an economic background – the official Islamic organizations and their leadership see *waqf* as a legal tool that, under certain conditions, will allow them to achieve some economic preferences commensurate with those that the Russian state has provided for the Orthodox Church. At the same time, the question of preserving the traditional essence of *waqf* as an Islamic legal institution is becoming a secondary one – in the modern political and legal realities of Russia, the notion of *waqf* can get a new interpretation that does not coincide with its original content. Formally, not participating in the discussion, the Russian state represented by the expert community affiliated with it deliberately promotes scepticism about the possibility of co-opting *waqf* into the system of federal legislation. In our opinion, the leading motive here is the awareness of the potential threat that the creation of a precedent brings with it, when a religious law institution is integrated into the system of current Russian legislation. It is obvious that the method of harmonizing secular and religious legal systems, when the relevant state legislation is used to resolve functionally identical Islamic practices (*zakāt* and *sadaqa*), in the case of such a specific institution as *waqf* can be found through a certain compromise between state and Muslims. In the paradigm of relations between the Muslims and state prevailing in the Russian Federation, the state clearly occupies the predominant position. In these circumstances, the discussion around the revival of *waqf* in Russia will probably move in the direction of searching for a legal mechanism that will allow to formally harmonize *waqf* with the requirements of a secular state, what will largely smooth out its religious specificity.

Keywords: Islam, *waqf*, Russian Federation, the Muslim Spiritual Board

Д. А. Радівілов

ВІДРОДЖЕННЯ ВАКФУ В РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДИСКУСІЇ

Процеси реісламізації в РФ¹, які набули значного розмаху в пострадянські часи, особливо в регіонах з автохтонним населенням, яке сповідує іслам, характеризуються не тільки кількісними параметрами, що свідчать про висхідну динаміку самоорганізації та інституціалізації мусульманських громад (збільшенням кількості мечетей, ісламських закладів освіти різних рівнів, духовних управлінь мусульман тощо), а й помітними змінами в правосвідомості мусульман РФ, зокрема таких її сторін, як ставлення людини до держави, державних інститутів і системи права, усвідомлення індивідуальних прав і свобод, уявлення про відносини між державою і конфесіями, правопорядок – яким він є і повинен бути тощо. Для значної кількості громадян РФ іслам поступово став основою соціалізації та ідентифікації [Бобровников 2006б, 76]. Російські мусульмани дедалі більше сприймають себе частиною транскордонної умми, а в ісламі вбачають, серед іншого, інструмент унормування (приведення до уявної норми) тих суспільних відносин, стан яких оцінюється ними як незадовільний, неправильний або несправедливий. Серед мусульман зростає усвідомлення власної значущості, відбуваються переоцінка і реінтерпретація певних епізодів історії мусульманських народів РФ, результати яких подекуди суперечать постулатам офіційної історії Росії або зміщують її звичні акценти. Внаслідок цього іслам, наприклад, подається не тільки як друга за чисельністю прихильників релігії РФ, а і як монотеїстичне вчення, яке першим набуло статусу державної релігії на її теренах (Волзька Булгарія, 922 р.)². Під неочікуваним кутом зору значна частина РФ розглядається як історичний *дар ал-іслам* (маються на увазі території, які входили до складу Золотої Орди), що знову ж таки дає формальний привід для ревізії чинного ставлення до ісламу з боку

¹ Або “пробудження ісламу” [Сюкияйнен 2014, 5], “ісламського підйому” [Бобровников 2006б, 76], “ісламського буму” [Бобровников 2007, 162], “сучасного ісламського відродження” [Юсупова 2013, 144–145].

² Починаючи від 2010 р., у Татарстані щорічно відзначають День офіційного прийняття ісламу Волзькою Булгарією.

держави і суспільства, перегляду його теперішнього статусу, який, мовляв, не відповідає ролі мусульман у державотворенні Росії.

Новітня історія РФ дає яскраві, хоча й нетривалі за часом приклади так званої шариатизації, коли в окремих регіонах країни шариат фактично підміняв собою державну систему юстиції (Чеченська Республіка Ічкерія, Кадарська зона в Дагестані наприкінці 1990-х, Республіка Інгушетія часів президентства Р. Аушева) [Сюкияйнен 2014а, 53–54]. У деяких структурах офіційного ісламу РФ, духовних управліннях мусульман, сьогодні існує посада *каді*, який уповноважений виносити рішення відповідно до норм шариату – з точки зору держави, вони не мають жодних юридичних наслідків, проте “користуються навіть більшим авторитетом серед мусульман, ніж офіційні судові рішення” [Сюкияйнен 2014, 10]. Руслан Аушев, екс-президент Республіки Інгушетія і послідовний прибічник застосування шариату в окремих регіонах РФ, розмірковуючи про шляхи вирішення старої територіальної суперечки між Інгушетією та Чечнею, одного разу зауважив: “У чому проблема з Чечнею – пропоную все вирішувати за Конституцією РФ плюс шариат, плюс адат” [Ульянова 2013]. На наш погляд, цей вислів ємко характеризує сучасний стан правосвідомості деяких верств населення мусульманських регіонів РФ, і зокрема мусульманських еліт, загалом притаманний суспільствам, що функціонують в умовах *правового плюралізму* (legal pluralism)³.

³ Соціально-психологічні дослідження “з метою вивчення специфіки сумісності конфесійної, етнічної та громадянської ідентичності”, проведені 2007–2013 рр. серед чеченців та інгушів, що мешкають як на території своїх республік, так і за їхніми межами (Москва, Санкт-Петербург), дають змогу дійти висновку про те, що в термінах державно-громадянської ідентичності (“Я – громадянин РФ” тощо) описують себе лише 11,8 % чеченців і 10 % інгушів, тоді як у термінах етнічної та релігійної (конфесійної) належності ідентифікують себе відповідно 62,6 % і 46,9 % чеченців, 67,4 % і 59,4 % інгушів. Причому в 63,8 % відповідей чеченців та в 41,8 % відповідей інгушів етнічний та конфесійний компоненти ідентичності респондентами взагалі не розрізнялися – “Я – чеченець-мусульманин”, “Я – інгушка-мусульманка” тощо [Павлова 2013, 83–85].

Інші приклади ревіталізації ісламських інститутів в умовах сучасної Росії лежать у сфері економічних правовідносин. Так, серед активних соціальних практик дедалі більше місце займає сплата *закяту* та *садаки*, існує переконання щодо можливості і навіть необхідності розвитку на теренах РФ ісламської моделі економіки, ісламського банкінгу⁴, іпотеки та страхування, діють системи добровільної сертифікації продукції й послуг згідно з нормами ісламу (*халал*). У цьому ж ряду можна згадати про чимраз більший інтерес російських мусульман до інституту вакфу – побутує думка, що “в перспективі однією з основних форм власності мусульманських релігійних організацій РФ може стати вакуфне майно” [Ахунів 2016, 58].

Перші спроби відродити інститут вакфу в Татарстані відзначаються ще на початку 1990-х рр. і тоді сприймалися місцевими мусульманами як один із виявів відродження релігійного життя після його занепаду в часи СРСР. На тлі стрімкого зростання кількості мечетей, мусульманських закладів освіти і засобів масової інформації, а також процесу самоорганізації мусульманських громад Татарстану у вигляді духовних управлінь і, відповідно, збільшення чисельності управлінського апарату й “служителів культу” назрівало питання про відродження в Татарстані ісламських правових інститутів, які б давали змогу концентрувати значні фінансові та матеріальні ресурси і спрямовувати їх на підтримку й розвиток ісламської інфраструктури. Ставало зрозуміло, що такі фінансово-правові інструменти, як пожертва, спонсорство чи меценатство, які функціонували в межах чинного в

⁴ Наразі не можна твердити, що окремі фінансові установи, які декларують свою прихильність принципам ісламської економіки, як-от відомий МКБ “Бадр-Форте Банк” (припинив діяльність 2006 р.), є достатньо численними і потужними, аби утворити в РФ повноцінну ісламську інфраструктуру з надання фінансових послуг. Проте певні кола, зокрема керівництво РТ – “флагман із впровадження інститутів ісламської економіки в Росії”, активно, хоча поки що безуспішно, лобіюють ідею розробки й ухвалення Держдумою закону, який би легітимізував застосування ісламського банкінгу на федеральному рівні [Сулейманов 2017]. Можливість створення ісламського банку на теренах трьох суб’єктів федерації – Татарстану, Башкортостану й Чечні – як експерименту чи пілотного проекту розглядає Сбербанк Росії.

РФ законодавства, але діяли спорадично, були спрямована на надання нерегулярної і, як правило, незначної адресної допомоги, у цьому випадку були недостатніми [Ахунов 2013, 431; 2015, 104–105]. Мова йшла про пошук постійного й легітимного з точки зору російського федерального законодавства джерела доходів, який дав би змогу вирішувати завдання в рамках масштабних проектів з підтримки інфраструктури ісламу на території РТ⁵. 1993 р. ініціатива відродження вакфу в Татарстані обговорювалася під час зустрічі лідерів татарстанських мусульман з президентом РТ М. Шаймієвим. Тоді для вивчення питань організації вакфів у республіці було створено спеціальну комісію. Вже 1998 р., на об'єднавчому з'їзді мусульман Татарстану було засновано посаду голови вакфів (її значущість підкреслювалася тим, що голова вакфів одночасно обіймав посаду першого заступника муфтія РТ), а також відділ вакфів у структурі ДУМ РТ [Беккин 2010, 293]. Незабаром у Законі РТ “Про свободу совісті та релігійні об'єднання”, ухваленому 1999 р., з'явилася норма, яка дозволяє релігійним організаціям мати “вакуфне майно” (п. 3 ст. 18 Закону). Відродження вакфу стало предметом дискусій політико-правового характеру, які порушували фундаментальні питання співіснування державної й релігійної систем права. На переконання федеральних органів влади, ухвалення цієї норми, що фактично свідчила про спробу татарстанської влади без погодження з центром відновити інститут вакфу на теренах РТ і створювала прецедент для інших суб'єктів федерації, суперечило чинному федеральному законодавству. Через кілька років питання відродження вакфу неодноразово порушувалося найвищим керівництвом ДУМ РТ, зокрема публічно – на Другому з'їзді мусульман Татарстану (2002 р.) [Ахунов 2013, 431; 2015, 105]. Керівники ДУМ РТ визнавали, що, попри всі їхні зусилля, положення про вакфне майно у татарстанському законодавстві

⁵ Те, що ми умовно називаємо ісламською інфраструктурою в РФ, на сьогодні являє собою різючий комплекс організацій, які становлять саму структуру ДУМ (“парафії”, мухтасибати, казіяти), а також установ і підприємств (мечеті, ісламські освітні заклади, хадж-оператори, благодійні фонди, комітети із стандарту халаяль, видавництва, періодична преса, радіостанції й телеканали, веб-сайти тощо), які перебувають у віданні духовних управлінь.

залишалося “чисто декларативним і своєї функції не виконувало” [Минин 2008]. Патову ситуацію, за якої в законодавчому акті одного з “національних” суб’єктів федерації (РТ) містилася норма, що не відповідала федеральному законодавству в такому чутливому питанні, як державно-конфесійні відносини, намагалися вирішити, зокрема й окремі представники органів влади РТ. Проте їхні звернення на адресу федеральних чиновників із закликом запровадити в російському федеральному законодавстві інститут вакфу й аргументи на користь цієї ініціативи залишилися непочутими. За умов, коли в РФ продовжувала формуватися жорстка владна вертикаль і розгорталася кампанія з погодження законодавчих систем суб’єктів федерації з вимогами федерального законодавства, норма про вакф була опротестована Прокуратурою РТ (2008 р.). Зрештою, компроміс між Москвою і Казанню було знайдено у вигляді суперечливої поправки (2008 р.), яка не розв’язала проблему, проте дала змогу зберегти обличчя як татарстанській владі, так і центру – згадка про вакфне майно таки залишилася в законі РТ “Про свободу совісті”, однак тепер, у результаті внесених змін, його правове положення мало врегулюватися федеральним законодавством⁶. Небажання татарстанської влади розлучатися з місцевою версією Закону пояснюється не стільки правовими, скільки політичними чинниками, – зокрема “фрондою місцевої еліти щодо федерального центру” й намаганням “врятувати рештки суверенітету

⁶ Ще одним резонансним для РТ питанням, яке, з точки зору Москви, підлягало врегулюванню відповідно до вимог федерального законодавства, було перейменування найвищої посади Республіки Татарстан – президента – на главу республіки. Нагадаємо, що кампанія з перейменування посад керівників федеральних республік формально була розпочата за ініціативи Рамзана Кадірова, який першим став називати себе главою Чеченської Республіки, а не її президентом, і від самого початку розглядалася в контексті зусиль федерального керівництва зі зміцнення своєї владної вертикалі. Попри тиск з боку органів центральної влади й запеклі дискусії, найвища посада РТ таки не була перейменована, а Татарстан досі залишається єдиним суб’єктом федерації, чий керманіч зберіг за собою право іменуватися президентом, створивши таким чином серйозну колізію між федеральним і місцевим законодавством.

Татарстану, який після приходу до влади у 2000 р. президента Росії Володимира Путіна почав стискатися, подібно шагреновій шкірі” [Ахунов 2015, 106].

Ще одним ареалом автохтонного ісламу на території РФ, де інститут вакфу має глибокі традиції, є Північно-Східний Кавказ. Звісно, місцевий кавказький досвід з огляду на цілу низку об’єктивних причин (особливості панівного тут шафіїтського мазхабу, нестача орних земель через гористий рельєф місцевості, історичні обставини, з якими пов’язаний процес підкорення цих теренів Російською імперією) дещо відрізняється від накопиченого мусульманами Волго-Уральського регіону. Проте і тут напередодні встановлення радянської влади сформувався значний масив вакфів, що складався як з нерухомого майна (орні землі, сади, пасовища, нафтоносні ділянки, споруди тощо), так і рухомого майна на кшталт худоби, книг, рукописів, зброї. За даними 1913 р., на території Дагестану близько 5 % орних земель мали статус вакфу. Вакф перебував під контролем держави, яка використовувала доходи від нього для утримання найвищої ланки керівництва офіційного ісламу, організованого в муфтїяти. Поступово “склався новий погляд на вакф як на загальний фонд мусульманського духовенства Кавказького краю” [Бобровников 2006а]. Радянська влада спочатку розглядала вакф як різновид колективної власності місцевої селищної громади, так само як бачила в шариаті інструмент боротьби з місцевим адатним правом, проте з розгортанням у регіоні кампанії з колективізації уже 1927 р. все вакфне майно було проголошено “національним надбанням” [Саидова].

Стихійна реституція вакфного майна на Північно-Східному Кавказі (Дагестан, Чечня) розпочалася ще в перші роки 1990-х, коли в процесі демонтажу радянського сільськогосподарського укладу у віданні деяких джамаатів опинилися землі і майно місцевих колгоспів та радгоспів – головно тих, що були засновані в часи колективізації на вакфах мусульманських громад. Почасти така передача майна відбувалася без урахування позиції місцевих державних адміністрацій і в обхід російського законодавства. Під тиском релігійної громади місцева державна адміністрація ухвалювала рішення про перехід майна у відання мечеті, а та, у свою чергу, віддавала його в суборенду певним членам громади

[Бобровников 2006а]. У 1990-х рр. на Північно-Східному Кавказі, зокрема в Нагірному Дагестані, були відомі десятки випадків, коли дореволюційні списки вакфів, які зберігалися в приватних архівах місцевих мусульман, всупереч федеральному й республіканському законодавству отримували силу правостановлювальних документів, і на їхній підставі місцеві селищні адміністрації повертали у відання мечетей те колгоспне майно, орні землі й сади, яке до колективізації мало статус вакфного [Бобровников 2002, 275; 2006, 168–169]. Тоді ж, на початку 1990-х, питання включення положення про вакф до Конституції Дагестану обговорювалося у Верховній Раді республіки, однак, зрештою, він так і не дістав легітимного статусу.

Наголошуючи на необхідності запровадження інституту вакфу в сучасному російському законодавстві, деякі мусульманські діячі розглядають його як невід’ємну частину мусульманської релігійно-правової традиції, як щось “природне”, універсальне і незалежне від географії ісламу чи його етнічної специфіки. На цій підставі як аргумент використовується теза про те, що “різних підходів до ісламу в різних країнах бути не може”. Прихильники реінституціалізації вакфу в Росії керуються, зокрема, такими міркуваннями: запровадження вакфу зрівняє в правах мусульманські і православні об’єднання (мається на увазі закріплений законодавчо привілейований статус монастирського майна РПЦ); свідчитиме про виконання зобов’язань держави перед російськими мусульманами в плані відновлення матеріальних прав вірян, знехтуваних за часів СРСР; вакфне майно закладе основу матеріальної незалежності російських мусульманських організацій від зарубіжних донорів; вакфні кошти, серед іншого, можна витратити на сприяння державі у справі адаптації мусульман-мігрантів.

У колах, що виступають за повернення інституту вакфу, особливо наголошують, що відновлення вакфів має насамперед статися через реституцію вакфного майна, конфіскованого радянським режимом. Такий крок має сприйматися передусім як відновлення історичної справедливості та акт реабілітації майнових прав мусульман РФ, порушених за часів СРСР. Статус вакфу та вакфного майна при цьому потребує такого ж самого

унормування, як у випадку з майном монастирів РПЦ⁷, – “вакуф повинен мати статус релігійної організації, на зразок монастирів, і володіти відповідними правами і пільгами” [Хабутдинов 2007]. При цьому приблизний алгоритм управління вакфним майном у сучасних умовах може мати такий вигляд: “Вакфи повинні отримати права юридичної особи як релігійної організації, і при них необхідне створення опікунських рад (мутавалліатів), які контролюватимуть доходи й витрати і регулярно публікуватимуть звітність. <...> У ради могли б увійти: представник відповідного ДУМ, представник навчального закладу, представник дарувальника. З розвитком інституту махаллі сюди могли б увійти її представники” [Хабутдинов 2007]. Функція визначення механізмів та форм реалізації цієї ідеї відноситься прихильниками вакфу до сфери держави – на їхнє переконання, відповідні норми обов’язково повинні бути зафіксовані у федеральному законодавстві. У зв’язку з цим примітно, що один з авторів у своїй статті, опублікованій 2007 р., тобто напередодні виборів президента РФ, міркуючи про долю вакфу в Росії і доводячи доцільність його інституційного відновлення, звертається до кандидата в президенти Д. Медведєва й висловлює побажання, аби той відкрито заявив про своє ставлення щодо “можливого визнання вакуфної власності федеральним законодавством” [Айдагулов 2007]. При цьому, на думку автора, розпочати процес відновлення вакфів слід було б із “нерухомості в містах”, а також “капіталів і земельних оброблюваних масивів”.

Оскільки іслам є однією з “традиційних”, тобто питомих, релігій РФ, що становлять “невід’ємну частину історичної спадщини

⁷ Кожен монастир РПЦ на території РФ має статус юридичної особи – некомерційної організації. Він повинен мати окремий баланс, печатку, бланк, має право відкривати рахунки в банках на території РФ і за її межами. У власності монастиря може перебувати будь-яка власність: споруди, житловий фонд, устаткування, інвентар, грошові кошти, цінні папери, земельні ділянки. При цьому монастирі звільнені від сплати податку на прибуток (отриманого від культової діяльності, а також виробництва та реалізації предметів культу та релігійного призначення) та податку на майно організацій, земельного податку й податку на користувачів автомобільних доріг. Повною мірою монастирями сплачується лише єдиний соціальний податок [Астєр 2009, 98].

народів Росії” [Федеральный закон...], а мусульманські народи Росії належать до її автохтонного населення, бажання і готовність російської держави піти назустріч своїм мусульманам у питанні вакфу сприймається мусульманськими діячами як вияв її відповідальності перед мусульманською громадою, яка, на їхнє глибоке переконання, має ті самі права, що і православна більшість, і тому може вимагати рівноцінного ставлення держави до себе. Попри це, у мусульманських і деяких експертних колах, навіть лояльних до федерального центру, з розчаруванням визнають, що в питаннях вакфу російська законодавча сфера “поки ще не готова йти навіть на незначні поступки щодо назрілих потреб її громадян-мусульман”, а “щодо вакфів ніякого руху не спостерігається” [Ахунів 2015, 104]. На цьому тлі як приклад, вартий наслідування в умовах сьогоденної Росії, подається досвід російської держави царських часів, особливо кінця XIX – початку XX ст., коли в регіонах з переважно мусульманським населенням вдалося вибудувати доволі стабільну систему вакфів. Взагалі тема відсутності або недостатності державного фінансування мусульманських об’єднань РФ на тлі значних фінансових впливань держави в інститути РПЦ звучить у публічному дискурсі російських мусульманських лідерів доволі часто. У конкуренції за фінансовий і матеріальний ресурс держави ісламські об’єднання РФ, інституалізовані у вигляді духовних управлінь, значно програють РПЦ. Проблема нестачі ресурсу для підтримки й розвитку мусульманських громад загострилася після погіршення економічної ситуації в РФ внаслідок запровадження щодо неї економічних і фінансових санкцій. До того ж в останні роки російська держава значною мірою обмежила можливості російських мусульман у доступі до закордонної фінансової та матеріальної допомоги, суттєво переглянувши законодавство, що унормовує сферу державно-конфесійних відносин, у бік посилення регулювальної й контролювальної функцій органів влади. Економічна й господарська діяльність мусульманських релігійних об’єднань опинилася під прискіпливим контролем держави, а як альтернативу російським мусульманам запропоновано мобілізувати внутрішні можливості і покладатися здебільшого на допомогу всередині Росії – з цією метою, зокрема, був утворений Фонд підтримки ісламської культури, науки й освіти. У ситуації, коли

зарубіжна допомога стала практично недоступною, а внутрішній ресурс унаслідок економічної стагнації – обмеженим, мусульманські громади РФ відчули дефіцит матеріального ресурсу і тепер перебувають в інтенсивному пошуку “надійних джерел фінансування мусульманської інфраструктури” [Ахунов 2015, III], а мусульманські діячі дедалі частіше згадують про інститут вакфу, який, на їхню думку, у разі ухвалення владою відповідних рішень може суттєво поліпшити стан ісламу в РФ. Вакф подається ними як питомо ісламський і випробуваний часом правовий інструмент, який дає змогу забезпечити системний підхід у розв’язанні проблеми економічної самостійності ісламських інституцій в РФ.

Питання вакфу в РФ не можна розглядати як суто правове чи економічне – це визнають і представники федеральної влади, і мусульманські діячі, котрі активно просувають ідею запровадження в законодавстві Росії ісламського правового інституту. Дискусія з цього приводу сприймається передусім у контексті відносин між федеральним центром і суб’єктами федерації, розподілу повноважень між ними. Обидві сторони намагаються уникати політизації цього питання, хоча очевидно, що прецедент, створений татарстанським Законом “Про свободу совісті і про релігійні об’єднання”, свідчить про конфлікт між Москвою і Казанню, який виходить далеко за межі суто юридичної дискусії і зачіпає всю систему державно-мусульманських відносин в РФ. Отже, питання відродження вакфу в Росії, ставлення до нього федеральної влади і найвищого політичного керівництва РФ, в інтерпретації прихильників цієї ідеї, є до певної міри, своєрідним маркером справжнього ставлення московського Кремля до російських мусульман – у їхньому політико-правовому дискурсі імпліцитно присутня ідея: федеральний центр знаходить можливості і способи, аби ухвалювати рішення на користь однієї конфесії (питання монастирського майна РПЦ), але не бажає створити правове поле для нормального функціонування об’єднань іншої конфесії (проблема вакфу).

На думку експертів, здебільшого мусульман і/або афілійованих із мусульманськими організаціями, дискусія в РФ щодо відродження вакфу “з кожним роком тільки наростає”, а “питання легітимації вакфів у рамках російського законодавчого

поля потребує негайних кроків”. Не випадково провідними лобістами ідеї запровадження інституту вакфу в РФ є духовні управління мусульман – централізовані релігійні організації офіційного ісламу, які потребують значного фінансового ресурсу для підтримки функціонування й розвитку величезного майнового комплексу. На переконання прихильників вакфу, чи не єдиним рішенням, яке могло б повною мірою задовольнити російських мусульман, є повноцінна кооптація цього інституту до складу законодавства РФ. Щоправда, окрім усвідомлення необхідності запровадження вакфу, поступовості й складності цього процесу, у колах мусульманських експертів наразі відсутнє спільне бачення того, яким має бути план заходів, спрямованих на досягнення цієї мети.

Аргументи тих, хто налаштований до ідеї відродження вакфу скептично або ж негативно, зводяться, зокрема, до такого: інститут вакфу практично неможливо інтегрувати до системи федерального законодавства, його запровадження може розбалансувати законодавство РФ, потребуватиме ревізії цілих його галузей; уведення до федерального законодавства особливого інституту права, що має релігійне походження, суперечить конституційному принципу світськості держави і не виправдано розширює права однієї конфесії за рахунок інших; суспільно важливі функції вакфу здебільшого можуть бути реалізовані завдяки чинним правовим інструментам, зокрема за допомогою благодійних інституцій; вакфне майно може стати джерелом зловживань для керівництва мусульманських організацій РФ через властиву їм непрозорість і неpubлічність у вирішенні майнових та фінансових питань.

Враховуючи вищенаведене, опоненти запровадження вакфу в РФ закликають мусульманські кола не зацикловатися на правовій формі, а зосередитися на суті правового інституту та його суспільній функції. При цьому вони звертають увагу на те, що сучасне російське законодавство “вже зараз дає змогу реалізувати багато видів діяльності, які близькі або навіть змістовно збігаються з ідеєю вакфу” [Сюкияйнен]. Як альтернатива вакфу мусульманським об’єднанням рекомендується ширше використовувати можливості, передбачені ст. 582 ЦК РФ і Федеральним законом “Про благодійну діяльність та благодійні організації”,

які надають релігійним організаціям право отримувати пожертви і використовувати їх у цільовому порядку в межах своїх статутних завдань. Проте, намагання знайти компроміс між законодавством РФ та ісламським правом сприймається в деяких колах як спроба нав'язати суспільству некоректне тлумачення юридичної суті вакфу. На думку прихильників вакфу, цей ісламський інститут неможливо підмінити жодним іншим правовим інструментом із числа тих, що має у своєму розпорядженні чинне законодавство РФ (пожертва, довірча власність, довірче управління тощо). Зокрема, жертва аж ніяк не може вважатися рівноцінною заміною вакфу, оскільки в результаті жертвування майно переходить від одного власника у власність іншого (у випадку з релігійним об'єднанням або благодійним фондом – у власність юридичної особи), тоді як інститут вакфу, і в цьому полягає його унікальність, принципово унеможливує перехід майна, відчуженого від колишнього його власника, у власність іншої особи. Мусульманська громада, на користь якої встановлено вакф, має право *лише на доходи* від вакфного майна, тоді як саме вакфне майно їй не належить і вилучається з майнового обігу, тобто не може належати жодній фізичній чи юридичній особі. Те саме стосується інституту довірчої власності (трасту) в РФ – у цьому випадку майно, передане в довірче управління, продовжує перебувати у власності довірителя, тобто, з точки зору ісламського права, не може вважатися вакфом, адже за його умовами особа, яка вирішила перетворити своє майно на вакф, на відміну від довірителя, остаточно втрачає право власності на нього.

Суттєвою проблемою, що ускладнює або унеможливує відродження вакфу в РФ, є “втрача мусульмансько-правової культури” [Беккин 2010, 295] – про що свідчить, зокрема, той факт, що переважна більшість мусульман, і зокрема керівників мусульманських об'єднань, не усвідомлюють повною мірою сутність інституту вакфу. Спроби відновити інститут вакфу на Північно-Східному Кавказі також стикаються з “нестачею в пострадянському Дагестані й особливо Чечні знавців мусульманського права та повною відсутністю в регіоні освічених юристів-факихів”, що “викликає часті помилки при встановленні вакфів та управлінні ними” [Бобровников 2006а]. Водночас невисокий рівень “культури мусульманської благодійності” перетворює дебати

навколо вакфу в РФ на проблему “культурно-психологічну, і навіть моральну” [Сюкияйнен]. У критиків виникає закономірне питання, чому предметом такої гострої дискусії стає саме вакф, тоді як ісламська правова традиція дозволяє використовувати з метою забезпечення економічного благополуччя мусульманської громади інші інструменти – *закят* і *садаку*, застосування яких не спричиняє настільки драматичних наслідків для системи федерального законодавства. При цьому в ісламській правовій традиції інституційна значущість *закяту* – одного зі стовпів ісламу – і *садаки* є не меншою, а можливо, навіть більшою в порівнянні з вакфом.

Хоча прецедент запровадження вакфу на рівні законодавства одного із суб'єктів федерації таки відбувся, не можна твердити, що відповідна норма створює умови для його повноцінного відновлення й функціонування хоча б на теренах Республіки Татарстан. Цей факт не заперечується на рівні експертів і представників мусульманської громади, зокрема її лідерів. Однак згадка про вакф у Законі РТ “Про свободу совісті і релігійні об'єднання” створила формальну підставу для заснування відповідної спеціальної організації – Фонду “Вакф Республіки Татарстан”, мета якого полягає у “формуванні й використанні матеріальних та фінансових коштів на основі добровільних внесків на соціальні, благодійні, культурні, освітні та інші суспільно корисні потреби у сфері діяльності мусульманських релігійних організацій” [vakfrt.ru]. Як девіз своєї діяльності Фонд узяв коранічну сентенцію: “Не віддавайте нерозумним людям вашого майна, яке Аллах зробив засобом вашого існування. Годуйте й одягайте їх із нього і говоріть їм слово добре” [Коран 4 (“Жінки”): 5]. Фондом керує генеральний директор – нині це Мансур Джалаялетдінов, заступник муфтія РТ з роботи з територіями (мухтасібатами), – цей факт свідчить про те, що установа наразі міцно афілійована з ДУМ РТ. Плани Фонду вражають своєю масштабністю і, звичайно, потребують значного фінансового ресурсу. Серед проєктів, що вже заплановані до реалізації, – бізнес-центр “Усманія” для надання медичних послуг за стандартами халяль; міжнародний реабілітаційний центр для дітей у м. Казані; Вакфний комплекс у м. Набережних Челнах (складається із соборної мечеті, медресе, апарт-готелю, торговельно-офісного центру); мусульманський

розважальний центр Халяль Резорт Парк; проекти “Дім Халяль” і “Дім Закят”; Центр старовинних рукописів і рідкісних книг; мусульманський хостел тощо. Загалом у розпорядженні Фонду на цей час перебувають близько 1500 земельних ділянок і приміщень на території РТ. Навряд чи зазначене нерухоме майно має статус вакфу, якщо вакф розуміти в його первісному релігійно-правовому сенсі. Згадка про вакф у назві Фонду є скоріше символічною – імовірно (ми не знаходимо відповідь на це у відкритих джерелах), майно, умовно визначене як вакфне, де-юре перебуває у власності певних осіб, фізичних або юридичних (наприклад, у власності окремих благодійників, самого Фонду, Духовного управління мусульман РТ тощо), які, застосовуючи чинні правові інструменти, передбачені сучасним російським законодавством, використовують майно чи дохід від нього з благодійною метою або в інтересах мусульманської громади. Якись відомості про засновників Фонду, його повне найменування (яке могло б розкрити правовий статус установи) на офіційному сайті відсутні, так само як відсутня можливість ознайомитися зі статутними документами установи⁸. Хоча Фонд розпочав свою діяльність доволі давно, у січні 2009 р., тривалий час низка питань, пов’язаних із засновництвом, створенням і веденням майнового реєстру, упорядкуванням статусу майна, що перебуває в розпорядженні Фонду, залишалися невирішеними, що наражало керівництво Фонду на критику як з боку прихильників вакфу, так і з боку скептиків. Досі особливе занепокоєння мусульманської громадськості також викликає те, що “залишається закритою інформація

⁸ Слід зауважити, що, на відміну від “Вакфу Республіки Татарстан”, заснований ДУМ РТ “Фонд Закят” (1998 р.) функціонує як благодійна установа, що відображено в його повній назві (Благодійний фонд централізованого релігійного об’єднання Духовне управління мусульман Республіки Татарстан). Мета “Фонду Закят” полягає у зборі й розподілі *закяту* й *садаки* в РТ та за її межами [zakuatrt.ru]. Таким чином, у термінах федерального законодавства з точки зору держави “Фонд Закят” займається благочинною діяльністю, збираючи добровільні пожертви цільового призначення згідно зі ст. 582 “Пожертва” ЦК РФ, тоді як у термінах мусульманської правової традиції він виконує функцію збору й розподілу *закяту* й *садаки*, відтворюючи при цьому суто ісламську практику.

про передані в користування мусульман будівлі, землі, отриманий дохід від їхньої експлуатації”⁹. Окремі експерти, посиляючись на досвід діяльності Фонду “Вақф Республіки Татарстан” і вказуючи при цьому на сукупність нерозв’язаних проблем правового й інституційного характеру, що супроводжують його діяльність, доходять висновку, що “в рамках світської держави інституалізація вакуфної системи практично неможлива” [Ахуннов 2013, 432]. Висловлюється занепокоєння з приводу того, що невдалий старт Фонду в Татарстані може дискредитувати саму ідею відродження вақфу в Росії.

ДУМ РТ дотримується доволі активної позиції в питанні відродження вақфу в Росії. Про це, зокрема, свідчить той факт, що за ініціативи лідерів татарстанського ісламу в Казані двічі поспіль (2016, 2017 рр.) проходили міжнародні науково-практичні конференції “Вақф у Росії: сучасність і перспективи”. Таким чином ДУМ РТ не просто намагається привернути увагу російського суспільства до проблеми, актуалізувати її для федеральних медіа, а й інтернаціоналізувати її обговорення. Мета цих та аналогічних заходів полягає в тому, аби представити вақф як сучасний, ефективний і затребуваний у світовій практиці правовий інструмент і “опрацювати механізми з використання вакуфної системи в російських реаліях”. Зарубіжними партнерами ДУМ РТ виступили Ісламський банк розвитку та Генеральний секретаріат вақфів Держави Кувейт. Своїми союзниками у справі відродження вақфу ДУМ РТ бачить, зокрема, представників мусульманського бізнес-середовища і ДУМ інших регіонів РФ – у заходах брали участь також керівники Асоціації підприємців-мусульман РФ, ДУМ Кабардино-Балкарської Республіки, ДУМ Республіки Дагестан, ДУМ Санкт-Петербурга. У результаті обговорення учасники конференцій “виявилися солідарні в необхідності відтворення вақфів у Росії” [Что такое вақф... 2016] й дійшли висновку, що “Росії для розвитку інституту вақфу не вистачає взаємодії мусульман і бізнес-еліти, законів та освітніх елементів” [Крылова 2016].

⁹ Аналогічній критиці на підставі звинувачень у непрозорому веденні справ піддається Фонд підтримки ісламської культури, науки та освіти.

Дискусія навколо відродження вакфу в РФ, на наш погляд, має передусім економічне підґрунтя – організації офіційного ісламу РФ та їхнє керівництво вбачають у вакфові правовий інструмент, який за певних умов дасть змогу отримати від держави економічні преференції, співмірні з тими, які спромоглася отримати від держави Російська православна церква. Аргументи, до яких звертаються структури офіційного ісламу з метою просування ідеї відродження вакфу, здебільшого мають економічний та політичний характер: необхідність утримання ісламської інфраструктури, участі в соціальних і політичних проєктах держави всередині країни та за її межами, відмова від допомоги зарубіжних ісламських центрів і протидія впливам з-за кордону. У цій полеміці питання відтворення традиційної сутності вакфу як ісламського правового інституту відходить на другий план – у сучасних політико-правових реаліях Росії поняття вакфу може дістати нову інтерпретацію, яка не збігатиметься з його оригінальним наповненням. Однак, попри той факт, що ідея відновлення вакфу в Росії набула широкого розголосу серед мусульманської громадськості, спричинила дискусії в експертних колах, обговорювалась на рівні органів влади окремих суб'єктів федерації, питання доцільності або можливості запровадження вакфу на рівні федерального законодавства досі не ставало предметом публічних оцінок найвищого політичного керівництва РФ. При цьому, формально не беручи участь в обговоренні, російська держава в особі афілійованих із нею представників експертної спільноти цілеспрямовано транслює скептичне ставлення до можливості кооптації вакфу в систему федерального законодавства. На наш погляд, провідним мотивом тут виступає усвідомлення потенційної загрози, яку несе з собою виникнення прецеденту, за якого правовий інститут, що має релігійне походження, інтегрується в систему чинного російського законодавства. При цьому очевидно, що спосіб узгодження світської й релігійної правових систем, за якого відповідна норма законодавства РФ застосовується з метою врегулювання функціонально ідентичних ісламських практик (*закят* і *садака*), у випадку з таким специфічним інститутом, як вакф, може бути віднайдено лише в результаті певного компромісу між державою й мусульманами.

У парадигмі державно-мусульманських відносин, що склалася на сьогодні в РФ, держава займає яскраво виражену панівну позицію, беручи активну участь у формуванні ісламського інституційного ландшафту, визначаючи програмні цілі ісламських об'єднань та їхній порядок денний, створюючи умови для поступової “суверенізації” політико-правового й богословсько-доктринального простору традиційного ісламу. За цих обставин дискусія навколо відродження вакфу в Росії, імовірно, рухатиметься в напрямку пошуку правового механізму, який дасть змогу адаптувати вакф до вимог світської держави, що до певної міри знівелює його релігійно-правову сутність.

ЛІТЕРАТУРА

Айдагулов М. Ш. Российские вакфы: общемусульманская традиция и региональный срез развития // **Ислам в современном мире**, 2007, № 9–0. URL: <http://www.idmedina.ru/books/islamic/?306> (дата звернення: 7.05.2017).

Астэр И. В. Юридический статус и экономическая деятельность современных православных монастырей в России // **Известия Волгоградского государственного педагогического университета**. Серия: Социально-экономические науки и искусство, 2009, 3 (37).

Ахунов А. М. Попытки возрождения системы вакфов в постсоветском Татарстане // **Проблемы современной экономики**, 2013, № 4 (48).

Ахунов А. М. Проблема вакфов в контексте становления мусульманских институтов в постсоветском Татарстане // **Ислам в современном мире**, 2015, том 11, № 4.

Ахунов Р. Р., Галимова Г. А., Ишмухаметов Н. С., Курбанаева Л. Х. **Основы экономики и бухгалтерского учета религиозной организации**. Уфа, 2016.

Беккин Р. И. **Исламская экономическая модель и современность**. Москва, 2010.

Бобровников В. “Исламское возрождение” в Дагестане: 20 лет спустя // **Центральная Азия и Кавказ**, 2007, № 2 (50).

Бобровников В. О. Колхозы и ислам в современном Дагестане // **История и современность**, 2006, № 1.

Бобровников В. О. **Мусульмане Северного Кавказа: обычай, право, насилие. Очерки по истории и этнографии права Нагорного Дагестана.** Москва, 2002.

Бобровников В. О. Судьбы вакфа на Восточном Кавказе // **Ислам в современном мире, 2006а**, № 5–6. URL: <http://www.idmedia.ru/books/islamic/?380> (дата звернення: 7.05.2017).

Бобровников В. О. Уроки “исламского возрождения” на российском Кавказе // **Научные труды Института бизнеса и политики.** Вып. 1: Восток: история, политика, культура. Москва, 2006б.

Закон Республики Татарстан “О свободе совести и о религиозных объединениях”. URL: <http://docs.cntd.ru/document/917008529> (дата звернення: 5.05.2017).

Крылова Н. **Вакф в России: мусульманам и бизнес-элите прописали взаимодействие.** 5 октября 2016 г. URL: <http://info.tatcenter.ru/article/165073/> (дата звернення: 7.05.2017).

Минин С. **Вакф в законе.** 2 июля 2008 г. URL: http://www.ng.ru/ng_religii/2008-07-02/5_vakf.html?id_user=Y (дата звернення: 4.05.2017).

Павлова О. С. **Гражданская и конфессиональная (исламская) идентичность в современной России: аспекты совместности** // Международная конференция “Ислам в России: культурные традиции и современные вызовы”. 26–28 сентября 2013 г. Санкт-Петербург, 2013.

Саидова М. З. **Местные органы государственной власти Дагестана и религиозный вопрос в первой половине XX века.** URL: <https://bit.ly/2J9yBLK> (дата звернення: 4.05.2017).

Сулейманов Р. **Почему Госдума не поддержала введение исламского банкинга в России: мнение.** 13 марта 2017 г. URL: <https://bit.ly/2ERutL3> (дата звернення: 3.05.2017).

Сюкияйнен Л. Р. **Между названием и сутью.** URL: <http://www.i-r-p.ru/page/stream-exchange/index-20583.html> (дата звернення: 18.03.2017).

Сюкияйнен Л. Р. Совместим ли шариат с современным российским правом? // **Право, 2014**, № 3.

Сюкияйнен Л. Р. Шариатские суды: современная практика и перспективы в России // **Право, 2014а**, № 4.

Ульянова Ж. “Москва должна проснуться”: Решение вопросов о форме выборов главы региона и о территориальном споре с Чечней съезд народа Ингушетии решил переложить на Путина и Аллаха. 21 апреля 2013 г. URL: https://www.gazeta.ru/politics/2013/04/20_a_5263485.shtml (дата звернення: 18.05.2017).

Федеральный закон “О свободе совести и о религиозных объединениях”. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102049359> (дата звернення: 16.05.2017).

Хабутдинов А. Российские вакфы: традиции и пути развития. 2 августа 2007 г. URL: <http://www.islamrf.ru/news/analytics/economics/716/> (дата звернення: 7.05.2017).

Что такое вакф и каковы его перспективы в России? 5 октября 2016 г. URL: <https://bit.ly/2u00nzU> (дата звернення: 7.05.2017).

Юсупова Г. И. Ислам в условиях модернизации Северо-Кавказского региона // Международная конференция “Ислам в России: культурные традиции и современные вызовы”. 26–28 сентября 2013 г. Санкт-Петербург, 2013.

vakfrt.ru

zakyatrt.ru

REFERENCES

Aydagulov M. Sh. (2007), “Rossiyskiye vakfy: obshchemusul'manskaya traditsiya i regional'nyy srez razvitiya”, *Islam v sovremennom mire*, No. 9–10, available at: <http://www.idmedina.ru/books/islamic/?306> (accessed May 7, 2017). (In Russian).

Aster I. V. (2009), “Yuridicheskiy status i ekonomicheskaya deyatelnost' sovremennykh pravoslavnykh monastyrey v Rossii”, *Izvestiya Volgogradskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta*. Seriya: Sotsial'no-ekonomicheskiye nauki i iskusstvo, No. 3 (37), pp. 96–101. (In Russian).

Akhunov A. M. (2013), “Popytki vozrozhdeniya sistemy vakfov v postsovetskom Tatarstane”, *Problemy sovremennoy ekonomiki*, No. 4 (48), pp. 431–432. (In Russian).

Akhunov A. M. (2015), “Problema vakfov v kontekste stanovleniya musul'manskih institutov v postsovetskom Tatarstane”, *Islam v sovremennom mire*, No. 4, pp. 103–112. (In Russian).

Akhunov R. R., Galimova G. A., Ishmukhametov N. S., Kurbanayeva L. Kh. (2016), *Osnovy ekonomiki i bukhgalterskogo ucheta religioznoy organizatsii*, Ufa. (In Russian).

Bekkin R. I. (2010), *Islamskaya ekonomicheskaya model' i sovremennost'*, Moskva. (In Russian).

Bobrovnikov V. (2007), “‘Islamskoye vozrozhdeniye’ v Dagestane: 20 let spustya”, *Tsentral'naya Aziya i Kavkaz*, No. 2 (50), pp. 161–172. (In Russian).

Bobrovnikov V. O. (2006), “Kolkhozy i islam v sovremennom Dagestane”, *Istoriya i sovremennost'*, No. 1, pp. 156–178. (In Russian).

Bobrovnikov V. O. (2002), *Musul'mane Severnogo Kavkaza: obyчай, pravo, nasiliye. Ocherki po istorii i etnografii prava Nagornogo Dagestana*, Moskva. (In Russian).

Bobrovnikov V. O. (2006a), “Sud'by vakfa na Vostochnom Kavkaze”, *Islam v sovremennom mire*, No. 5–6, available at: <http://www.id-medina.ru/books/islamic/?380> (accessed May 7, 2017). (In Russian).

Bobrovnikov V. O. (2006b), “Uroki ‘islamskogo vozrozhdeniya’ na rossiyskom Kavkaze”, *Nauchnyye trudy Instituta biznesa i politiki*. Vyp. 1: Vostok: istoriya, politika, kul'tura, Moskva, pp. 76–86. (In Russian).

Zakon Respubliki Tatarstan ‘O svobode sovesti i o religioznykh ob'yedineniyakh’, available at: <http://docs.cntd.ru/document/917008529> (accessed May 5, 2017). (In Russian).

Krylova N. (2016), “Vakf v Rossii: musul'manam i biznes-elite propisali vzaimodeystviye”, available at: <http://info.tatcenter.ru/article/165073/> (accessed May 7, 2017). (In Russian).

Minin S. (2008), “Vakf v zakone”, available at: http://www.ng.ru/ng_religii/2008-07-02/5_vakf.html?id_user=Y (accessed May 4, 2017). (In Russian).

Pavlova O. S. (2013), “Grazhdanskaya i konfessional'naya (islamskaya) identichnost' v sovremennoy Rossii: aspekty sovместimosti”, in *Mezhdunarodnaya konferentsiya ‘Islam v Rossii: kul'turnyye traditsii i sovremennyye vyzovy’*. 26-28 sentyabrya 2013 g., *Sankt-Peterburg*, pp. 83–90. (In Russian).

Saidova M. Z. “Mestnyye organy gosudarstvennoy vlasti Dagestana i religioznyy vopros v pervoy polovine XX veka”, available at: <https://bit.ly/2J9yBLK> (accessed May 4, 2017). (In Russian).

Suleymanov R. (2017), “Pochemu Gosduma ne podderzhala vvedeniye islamskogo bankinga v Rossii: mneniye”, available at: <https://bit.ly/2ERutL3> (accessed May 3, 2017). (In Russian).

Syukiyaynen L. R. “Mezhdu nazvaniyem i sut’yu”, available at: <http://www.i-r-p.ru/page/stream-exchange/index-20583.html> (accessed March 18, 2017). (In Russian).

Syukiyaynen L. R. (2014), “Sovmestim li shariat s sovremennym rossiyskim pravom?”, *Pravo*, No. 3, pp. 4–30. (In Russian).

Syukiyaynen L. R. (2014a), “Shariatskiye sudy: sovremennaya praktika i perspektivy v Rossii”, *Pravo*, No. 4, pp. 45–62. (In Russian).

Ul’yanova Zh. (2013), “‘Moskva dolzhna prosnut’sya’: Resheniye voprosov o forme vyborov glavy regiona i o territorial’nom spore s Chechney s»yezd naroda Ingushetii reshil perelozhit’ na Putina i Al-lakha”, available at: https://www.gazeta.ru/politics/2013/04/20_a_5263485.shtml (accessed May 18, 2017). (In Russian).

Federal’nyy Zakon ‘O svobode sovesti i o religioznykh ob’yedineniyakh’, available at: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102049359> (accessed May 16, 2017). (In Russian).

Khabutdinov A. (2007), “Rossiyskiye vakfy: traditsii i puti razvitiya”, available at: <http://www.islamrf.ru/news/analytics/economics/716/> (accessed May 7, 2017). (In Russian).

“Chto takoye vakf i kakovy yego perspektivy v Rossii?” (2016), available at: <https://bit.ly/2u00nzU> (accessed May 7, 2017). (In Russian).

Yusupova G. I. (2013), “Islam v usloviyakh modernizatsii Severo-Kavkazskogo regiona”, in *Mezhdunarodnaya konferentsiya ‘Islam v Rossii: kul’turnyye traditsii i sovremennyye vyzovy’. 26–28 sentyabrya 2013 g., Sankt-Peterburg*, pp. 144–149. (In Russian).

vakftr.ru

zakyatrt.ru

Д. А. Радівілов

ВІДРОДЖЕННЯ ВАКФУ В РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДИСКУСІЇ

Дискусія навколо відродження вакфу в РФ має передусім економічне підґрунтя – організації офіційного ісламу та їхнє керівництво вбачають у вакфі правовий інструмент, який за певних умов дасть змогу

отримати від держави економічні преференції, співмірні з тими, які спромоглася отримати від держави РПЦ. У цій полеміці питання відтворення традиційної сутності вакфу як ісламського правового інституту відходить на другий план – у сучасних політико-правових реаліях Росії поняття вакфу може дістати нову інтерпретацію, яка не збігатиметься з його оригінальним наповненням. Формально не беручи участь в обговоренні, російська держава в особі афілійованих із нею представників експертної спільноти цілеспрямовано транслює скептичне ставлення до можливості кооптації вакфу в систему федерального законодавства. На наш погляд, провідним мотивом тут виступає усвідомлення потенційної загрози, яку несе з собою створення прецеденту, за якого правовий інститут, що має конфесійне походження, інтегрується в систему чинного російського законодавства. При цьому очевидно, що спосіб узгодження світської й релігійної правових систем, за якого відповідна норма законодавства застосовується з метою врегулювання функціонально ідентичних ісламських практик (*закят* і *садака*), у випадку з таким специфічним інститутом, як вакф, може бути віднайдено лише в результаті певного компромісу між державою й мусульманами. У парадигмі державно-мусульманських відносин, що склалася на сьогодні в РФ, держава займає яскраво виражену панівну позицію. За цих обставин дискусія навколо відродження вакфу в Росії, імовірно, рухатиметься в напрямку пошуку правового механізму, який дасть змогу формально адаптувати вакф до вимог світської держави, що значною мірою знівелює його релігійно-правову сутність.

Ключові слова: іслам, вакф, Російська Федерація, Духовне управління мусульман

Д. А. Радивілов

ВОЗРОЖДЕНИЕ ВАКФА В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ: ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ДИСКУССИИ

Дискуссия о возрождении вакфа в РФ имеет прежде всего экономическую подоплеку – организации официального ислама и их руководство видят в вакфе правовой инструмент, который при определенных условиях позволит получить от государства экономические преференции, соизмеримые с привилегиями, которые смогла получить от государства РПЦ. При этом вопрос сохранения традиционной сущности вакфа как исламского правового института уходит на второй план – в современных политико-правовых реалиях России понятие вакфа может получить новую интерпретацию, которая не совпадает с его оригинальным наполнением. Формально не участвуя в обсуждении, российское государство в лице аффилированных с ней представителей экспертного

сообщества целенаправленно транслирует скептическое отношение к возможности кооптации вакфа в систему федерального законодательства. На наш взгляд, ведущим мотивом здесь выступает осознание потенциальной угрозы, которую несет с собой возникновение прецедента, когда религиозный правовой институт интегрируется в систему действующего российского законодательства. При этом очевидно, что способ согласования светской и религиозной правовых систем, при котором соответствующая норма законодательства РФ применяется с целью урегулирования функционально идентичных исламских практик (*закят* и *садака*), в случае с таким специфическим институтом, как вакф, может быть найден только в результате определенного компромисса между государством и мусульманами. В парадигме государственно-мусульманских отношений, сложившейся в РФ, государство занимает ярко выраженную доминирующую позицию. В этих обстоятельствах дискуссия вокруг возрождения вакфа в России, вероятно, будет двигаться в направлении поиска правового механизма, который позволит формально адаптировать вакф к требованиям светского государства, что в значительной степени нивелирует его религиозно-правовую сущность.

Ключевые слова: ислам, вакф, Российская Федерация, Духовное управление мусульман

Стаття надійшла 05.06.2017